

Педагогическа комуникация
Pedagogical Communication

**Обучението на съдебния оратор –
традиции и новаторство**

Мариета Ботева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Имейл: mboteva@abv.bg

Абстракт: В статията се разглеждат традиционни и съвременни методически форми, използвани в обучението на съдебните оратори. Направен е обзор на базови реторични текстове от Античността до днес. Представени са също така ораторски постижения и успехи. Изведени са добри практики от обучението по реторика и съдебна реторика във Великотърновския университет. Текстът има методическа и практико-приложна насоченост.

Ключови думи: реторическа аргументация, оратор, съдебна реторика, методика на обучение.

**Training juridical orators –
traditions and innovations**

Marieta Boteva

“St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo”
E-mail: mboteva@abv.bg

Abstract: The article discusses traditional and modern methodology forms used in the training of juridical orator speakers. An overview of basic rhetorical texts from Antiquity to the present day has been made. Oratory achievements and successes are also presented. Best practices from the training in rhetoric and judicial rhetoric at the University of Veliko Tarnovo have been derived. The text has a methodological as well as a practical and applied orientation.

Keywords: rhetorical argumentation, orator, judicial rhetoric, teaching methodology.

Уводни думи

Някога Платон описал човека като „двуного без пера“. Тогава Диоген Синопски оскубал перушината на петел и го занесъл в школата му. Един отговор на въпроса „какво е човекът“ може да бъде – аргументиращо същество. Аргументацията е мисловен феномен (по Хаим Перелман). [1] Реторическата аргументация представлява убеждаващ дискурсивен процес, постигнат с вербални, несловесни и средства извън оратора. Личността реализира своя имидж посредством аргументация, насочена към другите участници в дискурса. [2]

Реторични и ораторски традиции

Обучението на оратора в античната епоха предполага отговори на въпроси, които ни вълнуват в нашето време. Първият проблем е определение на красноречието. Сократово-Платоновият възглед за аргументацията утвърждава истината по предмета на изказване. Философите трябва да управляват държавата, софистите са „бърборковци“. Борбата между истината и квазиаргументацията на софистите продължава във всички векове.

Вторият проблем е реториката като нравствен избор. Сократ апелира свободният гражданин да избере модел на отношение към хората. Равнопрано убеждаващо общуване между субекти – събеседници. Или софистическо слово, което „измамва душата“ с цел налагане на собствените идеи, воля, интерес. [3]

Какво представлява реториката като образ на живот; реторическият идеал за личност и общество. Софистическата реторика е най-доброто оръжие в постигането на власт и материални придобивки. Моралът на някои личности създава условия за беззаконие, корупция във всички сфери на обществения живот. Дори пред смъртната опасност Сократ не изменя на истината. Демостен и Цицерон следват Сократовото достойно поведение, виждайки в това нравствения дълг на човека.

Естетиката в красноречието е тясно свързана с етиката. Основна естетическа категория е хармонията. „Порядъкът“ в речта е да бъде нито дълга, нито къса – това е количествената мярка в реториката. „Безпорядъкът“ в аргументацията е безредие в общуването. Умереността е поведение, което съответства на дълга към събеседниците.

Реторическият идеал е „образ“, „образец“ в аргументацията. Основен принцип в софистическата аргументация – хората се убеждават посредством манипулиране на техните емоции. Диалектиката и реториката според Платон представляват вид „изкуство хората да се справят в противоречия“.

Нравственост, етика и красота в речта, разбира се като надеждност, порядък, въздържаност, нравствен дълг. Това са идейните основи на реториката във всички векове.

В европейските културни традиции реториката се развива във връзка със съдебни искове, първоначално в Сицилия и Сиракуза, по-късно в Атика. Потребността да се аргументира мнение налага красноречието между учебните предмети във втората половина на 5. в. пр.н.е. в Атина. В гръко-римската епоха реториката се разбира като философия на възпитанието на младежта. Пътуващите учители, софистите, преподават логика и реторика, наред с литература, естетика, математика. Изократ открива във втората половина на 5. в. първата ораторска школа. В епохата на елинизма (323 г. пр.н.е. до 30 г. пр.н.е.) реториката се изучава в степените на средното и висшето образование.

Демостен учи красноречие при известните оратори на своето време. Той имал слаб глас, лоша дикция, нервен тик на рамото. Произнасял речи на брега на морето, за да укрепне гласът му. Устроил в дома си подземна стая, където се учел на актьорско майсторство. Репетирал пред голямо огледало. [4] Готвейки се за публични изказвания, той записвал едни или други части от речите. След произнасянето на речта възстановявал писмено казаното, като внасял известни промени.

Демостен е известен повече като политически оратор с речите срещу Филип Македонски. Филипиките го разкриват като демократ и патриот. Приносът му като съдебен оратор не е проучен в нашата наука. До тридесетгодишна възраст се препитава като пише по поръчка съдебни речи. Логографът Демостен получил подготовка по съдебна реторика в школата на Изей, специалист по наследствени дела. Демостен печели делото срещу своите опекуни, макар че си върнал малка част от наследството. Добрият логограф познава правото, законите и е добър психолог.

В Древна Гърция и Рим потребността от развитие на аргументативни способности поражда създаването на специализирани школи. В Рим съществуват ораторски школи за юноши и девойки. Обучението цели да формира умения за произнасяне на монолог и овладяване правилата на диалога. Усвояват се знания по красноречие, право, философия, гръцка и римска история и литература. Така се подготвят бъдещите държавни дейци, юристи, пълководци, писатели и поети, кариерата на които зависи от ораторския им талант.

Плутарх смятал, че Цицерон бил толкова способен, че родителите на учениците идвали в школата да го видят. Марк Тулий изучава трудовете на

Платон и Аристотел. Поканва стойка Диодот да живее в дома му. Двамата беседват върху проблеми на диалектиката. Диодот води ораторските му упражнения. Наставник на Цицерон е известният законовед Квинт Муций Сцевола, чиито беседи му дават юридически знания. Цицерон изисква от младия оратор „да прояви изобилие от знания“. Съветва бъдещите политици и прависти да излязат по-рано от заниманията в стаята „на полето на прашните битки“, за да постигнат големи успехи.

Цицерон диктува речите си на роб, който стенографира върху двустранни восьмични плочици. Реторът Аполоний Молон упражнявал Цицерон да рецитира откъси от пледоарии и монолози на Менандър, докато изкачва в горещ ден стръмен хълм. Отмервал осемдесет крачки и изисквал от оратора да декламира под грохота на морските вълни. Този шум се равнява на бърборенето на три хиляди души под открито небе или шушукането на шестстотин човека в сената. Марк Тулий носи виолетовата тога на сенатор от Римската република. [5]

Според Цицерон („За оратора“) едно от най-важните умения на оратора е да изложи съдържанието на речта в пет части. Най-голямото достойнство на съдебния оратор е способността да възпламенява душите на слушателите, като ги склонява към онова, което изисква. Който не притежава такава дарба, не става добър оратор. Според Марк Тулий свършеният оратор е юрист или познава гражданското право добре. [6] Съветва съдебните оратори да познават документите, свидетелствата, договори, роднинства, декрети, мнения и авторитети, т.е. да се познава целият живот на замесените в делото.

В Рим реторическото образование получава разцвет поради потребностите на политиката и юриспруденцията. Марк Фабий Квинтилиан (1. в. н.е.) възприема античния идеал: добрият гражданин е добър оратор; добрият оратор е добър гражданин. „Обучението на оратора“ отразява двадесетгодишната практика на ретора Квинтилиан. Дванадесет книги обхващат детайлно различни аспекти в подготовката на добрия оратор, най-вече съдебния.

Главната цел на обучението в школата е доказването на тезис и оборването на контратезис. Способността „аргументите спонтанно да се следват“ е резултат от вродена дарба и придобитата от науката бързина, т.е. техника. Изкуството на аргументацията се постига с много упражнения. Учениците овладяват основните правила на речта, за да добият лекота в словесното изразяване. Квинтилиан заменя строгите, празни и педантични декламации със свежи, актуални, свободолюбиви и нравоучителни речи. [7]

Наред със своите, Квинтилиан обобщава възгледите на много гръцки и римски ретори. Адаптира главно идеите на Цицерон за възпитанието на идеалния оратор. Педагогическите възгледи на ретора акцентират върху развитието на творческите способности на юношите, бъдещи адвокати и политици. „Обучението на оратора“ е първият учебник по реторика, в който се разглежда главно обучението на съдебния оратор. Цицерон казва, че законите можеш да изучиш за определено време. Но изкуството да доказваш и убеждаваш, се учи цял живот.

Трактатът е методическо ръководство, в което се разкриват етапите в развитието на оратора от седемгодишна до зряла възраст. Наред с информацията по реторика съдържа и знания по граматика, история, право, литература, етика, естетика, геометрия, музика. Квинтилиан разглежда аргументацията като убеждаващ дискурсивен процес; изяснява структурата на реторическата аргументация; описват се видовете аргументи и други средства за доказване и внушаване.

Основните реторически форми на контакт са монологични и диалогични. Диалогът е средство за решаване на проблеми. Разглеждат се несловесните средства за изразяване – кинесика, проксемика, външен вид. Съветите се отнасят специално към съдебния и политическия оратор. Следва се Цицероновата характеристика на идеалния оратор: „От оратора се изисква да притежава находчивостта на диалектика, мисълта на философ, словото кажи-речи на поет, паметта на юрист, гласа на трагик, жеста на велик актьор“. [8]

Общият кръг от знания, които гърците наричат общо образование, е основата в подготовката на съдебния оратор. Марк Фабий има преимуществото да познава всички големи трудове на автори като Платон, Аристотел, Цицерон. Препоръчва да се четат трагедиите на Омир и Вергилий, по-късно комедии на Менандър, сентенции. Квинтилиан има богата собствена теория и практика като адвокат в съда и ретор в школата. Ратува реторът да обучава учениците на красноречие и нравственост. Трактатът разкрива личността на Квинтилиан като идеален пример на тази дейност.

В „Обучението на оратора“ намира отражение главно методиката на подготовка по съдебна реторика. Специфичен елемент при формирането на съдебните оратори е говоренето „за“ и „против“, от две позиции – ищец и ответник. Цицерон и Демостен се представят като образец на съдебните оратори. Съвременниците на Марк Тулий казвали, че „царува в съдилищата“. Произнасянето на речта е действие (*pronuntiatio actio*) с глас и жестове, движения. Цицерон порицава ораторите, които „ляят, а не говорят“.

Трактатът има обем от 750 страници. Съдържа учебници по политическа и съдебна реторика; право; педагогика; учебник по методика на обучението по реторика; учебник по невербална комуникация. Квинтилиан описва вербалното и невербалното поведение на съдебния оратор, следвайки опита си като адвокат и като ретор в школата. Произнасянето на съдебната реч цели три неща: да спечели одобрение, да убеждава и трогва съдиите. Аристотеловото „убеждаване с характер“ се доразвива от римския ретор: Ораторът е добър човек, опитен в говоренето. Добрият човек ще казва по-често вярното и честното. Съдебният оратор трябва да има необходимата мярка и такт.

„Обучението на оратора“ на Квинтилиан е своеобразен учебник по право. Разглежданите казуси разкриват различни закони, прилагани в Рим. Съдебният и всеки друг оратор трябва да познава гражданското право, нравите и религиозните обреди на държавата, която ще се заеме да ръководи. [9] Ерудитът Квинтилиан демонстрира отлични познания в областта на художествената литература, философските школи, логика, реторика, психология, етика, естетика, дори музика, и скулптура. Характеризира трите рода красноречие: политическо, съдебно и епидейктика. Адвокатът Квинтилиан демонстрира професионална компетентност в правната материя. Посочва имената на знаменитите речи и оратори като Луций Крас, Квинт, Хортензий, Цезар, Брут, Сенека, Касий, Крисп, Трахал, Цицерон. Това е история на римското съдебно и политическо красноречие. Под влияние на римската съдебна практика и възгледите на Аристотел и Цицерон, Квинтилиан утвърждава като цел на съдебната аргументация правдоподобното по предмета на говорене. Другият основен момент е съдията да бъде спечелен за тезата на обвинението или защитата с емоционалното въздействие на съдебната реч. развитието на съдебната аргументация във вековете е по посока на доминиране на рационалната аргументация над емоционалната. Това се постига главно с рационални философски аргументи и правните закони и норми. Главната цел на съдебната аргументация е истината, справедливото и доброто.

Обучението на съдебния оратор – новаторство

Съвместната работа със студентите от Великотърновския университет завършва с публично състезание по красноречие. В часовете за упражнението се реализират беседи, дискусии и диспути. Интересът на студентите към предлаганите проблеми е голям, защото демократизирането на нашето общество от 90-те години на 20. век изисква от съвременния човек-гражда-

нин високоразвити комуникативни умения. „Диалогичното и монологично говорене са комплексна продуктивна езикова дейност, чието усвояване изисква солидни знания и добре развити умения.“ [10]

Авторът на статията разработва методика на обучението по реторика. Лекциите за всички специалности завършват със състезания по ораторско майсторство. По действителни съдебни казуси съставят речи студентите. Бъдещите прависти влизат в роли на адвокати, прокурори и съдии. В „Ръководство за писане на речи“ са публикувани осемдесет обвинения и защиты по значими дела в България – Белнейски, Я. Кръстева, Ст. Балтов, М. Борилски, медиците в Либия, Яворов – Лора, въпреки че не е имало процес. [11]

Първокурсниците от специалност „Право“ представят публичен диспут на тема: „За“ и „против“ смъртното наказание“. Аргументацията по тезис и контратезис формира диалогични умения, необходими в съдебните прения. Бъдещите юристи интерпретират делова игра, наречена „Нюрнбергски процес“. Студентите влизат в ролите на прокурори, адвокати и съдии. Прокурорите използват автентичните речи на обвинителите на процеса Р. Джексън, Р. А. Руденко, Х. Шоукрост. Студентите изготвят самостоятелно защитите на подсъдимите.

Облечени в тоги, бъдещите юристи демонстрират умения да представят монологична аргументация, въздействие върху вниманието на аудиторията, амбиция и решимост при отстояване на тезите и позициите. Тези роливи игри-процеси, диспути, произнасяне на обвинителни и защитни речи, предизвикват голям интерес в участниците и зрителите.

Заключителни думи

Посочената методика се прилага вече двадесет и седем години във Великотърновския университет, в заниманията по съдебна реторика. Традициите, положени от Квинтилиан, в подготовката на съдебните оратори, намират продължение в съвременните методически форми на обучение.

Цитати и бележки

- [1] Perelman, C. (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Indiana: University of Notre Dame Press.
- Perelman, C. (1963). *The idea of justice and problem of argument*. London: Routledge & Kegan Paul.
- [2] Ботева, М. (1999). *Аргументацията в ораторското изкуство*. София: Парадигма, 52. [Boteva, M. (1999). *Argumentatsiyata v oratorskoto izkustvo*. Sofia: Paradigma, 52.]

- Ботева, М. (2003, 2008). *Речник по реторика. 150 аргумента за оратора*. София: Парадигма. [Boteva, M. (2003, 2008). *Rechnik po retorika. 150 argumenta za oratora*. Sofia: Paradigma.]
- Ботева, М. (2013). *Политическата аргументация в реторическите дискурси*. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 52–61. [Boteva, M. (2013). *Politicheskata argumentatsia v retoricheskite diskursi*. Veliko Tarnovo, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 52–61.]
- [3] Кузнецов, И. (2004). *Риторика или Ораторское искусство*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 46. [Kuznetsov, I. (2004). *Ritorika ili Oratorskoe iskusstvo*. Moskva: YuNITI-DANA, 46.]
- [4] Плутарх. Демосфен и Цицерон. (1987). *Избранные жизнеописания*. Т. II, Москва, 495–520. [Plutarh. Demosfen i Tsitseron. (1987). *Izbrannye zhizneopisania*. Т. II, Moskva, 495–520.]
- [5] Харис, Р. (2006). *Imperium*. София: Обсидиан, 19. [Haris, R. (2006). *Imperium*. Sofia: Obsidian, 19.]
- [6] Цицерон, М. Т. (1992). *За оратора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 69. [Tsitseron, M. T. (1992). *Za oratora*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 69.]
- [7] Порталски, М. (1982). *Обучението на оратора*. предговор. София: изд. „Наука и изкуство“, 7. [Portalski, M. (1982). *Obuchenieto na oratora*. predgovor. Sofia: izd. „Nauka i izkustvo“, 7.]
- [8] Цицерон, М. Т. (1992). *За оратора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 46, 69. [Tsitseron, M. T. (1992). *Za oratora*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 46, 69.]
- [9] Квинтилиан, М. Ф. (1982). *Обучението на оратора*. София: изд. „Наука и изкуство“, 717. [Kvintilian, M. F. (1982). *Obuchenieto na oratora*. Sofia: izd. „Nauka i izkustvo“, 717.]
- [10] Коева, J. (2016). *Sprechfertigkeit im Fremdsprachenunterricht. BDV Magazin. Zeitschrift des Bulgarischen Deutschlehrerverbandes*.
- [11] Ботева, М. (2018). *Ръководство за писане на речи*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Boteva, M. (2018). *Rakovodstvo za pisane na rechi*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.]

Библиография ранна литература

- Ботева, М. (1999). *Аргументацията в ораторското изкуство*. София: Парадигма. [Boteva, M. (1999). *Argumentatsiyata v oratorskoto izkustvo*. Sofia: Paradigma.]
- Ботева, М. (2003, 2008). *Речник по реторика. 150 аргумента за оратора*. София: Парадигма. [Boteva, M. (2003, 2008). *Rechnik po retorika. 150 argumenta za oratora*. Sofia: Paradigma.]
- Ботева, М. (2013). *Политическата аргументация в реторическите дискурси*. Велико Търново, УИ „Св. св. Кирил и Методий“. [Boteva, M. (2013). *Politicheskata argumentatsia v retoricheskite diskursi*. Veliko Tarnovo, UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.]

- Ботева, М. (2018). *Ръководство за писане на речи*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий. [Boteva, M. (2018). *Rakovodstvo za pisane na rechi*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.]
- Квинтилиан, М. Ф. (1982). *Обучението на оратора*. София: изд. „Наука и изкуство“. [Kvintilian, M. F. (1982). *Obuchenieto na oratora*. Sofia: izd. „Nauka i izkustvo“.]
- Кузнецов, И. (2004). *Риторика или Ораторское искусство*. Москва: ЮНИТИ-ДАНА. [Kuznetsov, I. (2004). *Ritorika ili Oratorskoe iskusstvo*. Moskva: YuNITI-DANA]
- Плутарх. Демосфен и Цицерон. (1987). *Избранные жизнеописания*. Т. II, Москва, 495–520. [Plutarh. Demosfen i Tsitseron. (1987). *Izbrannye zhizneopisania*. Т. II, Moskva, 495–520.]
- Порталски, М. (1982). *Обучението на оратора*. предговор. София: изд. „Наука и изкуство“. [Portalski, M. (1982). *Obuchenieto na oratora*. predgovor. Sofia: izd. „Nauka i izkustvo“.]
- Харис, Р. (2006). *Imperium*. София: Обсидиан. [Haris, R. (2006). *Imperium*. Sofia: Obsidian.]
- Цицерон, М. Т. (1992). *За оратора*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. [Tsitseron, M. T. (1992). *Za oratora*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“.]
- Коева, И. (2016). Sprechfertigkeit im Frem Fremdsprachenunterricht. In: *BDV Magazin Zeitschrift des Bulgarischen Deuts Deutschlekrehrerverbandes*. April, 2016, 48.
- Perelman, C. (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Indiana: University of Notre Dame Press.
- Perelman, C. (1963). *The idea of justice and problem of argument*. London: Routledge & Kegan Paul.

Ръкописът е изпратен на 10.09.2020 г.

Рецензиране от двама независими рецензенти: от 11.09.2020 до 19.09.2020 г.

Приемане за публикуване: 20.09.2020 г.

Manuscript was submitted: 10.09.2020.

Double Blind Peer Reviews: from 11.09.2020 till 19.09.2020.

Accepted: 20.09.2020

Брой 45 на сп. „Реторика и комуникации“, октомври 2020 г. се издава с финансовата помощ на Фонд научни изследвания, договор № КП-06-НП1/39 от 18 декември 2019 г.

Issue 45 of the Rhetoric and Communications Journal (October 2020) is published with the financial support of the Scientific Research Fund, Contract No. KP-06-NP1/39 of December 18, 2019.